

УДК 355/359-63

DOI: <https://doi.org/10.53920/ES-2023-1-9>

Ольга Іванівна ГАРАФОНОВА,

доктор економічних наук, професор,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана, Україна;
ORCID ID: 0000-0002-4740-7057

Дмитро Олександрович КОЗЛОВСЬКИЙ,

здобувач ступеня PhD за спеціальністю 073 – менеджмент
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана, Україна;
ORCID ID: 0000-0003-2522-7917

АГРАРНА КРИЗА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ: СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗМІН

Досліджено стан, тенденції та перспективи змін аграрної кризи в Україні в умовах воєнного часу. Сільське господарство України є важливим джерелом засобів до існування для приблизно 13 мільйонів українців, які проживають у сільській місцевості. Хоча близько двох третин сільськогосподарської продукції виробляється підприємствами, сільські домогосподарства виробляють близько 32 відсотків.

Вплив війни на ширшу систему виробництва, що характеризується порушенням ланцюгів створення вартості та постачання, а також нестабільністю цін, мав наслідки для сільського населення, підкреслюючи їхню взаємозалежність від сільськогосподарської економіки країни. Хоча наслідки війни більш помітні в областях (регіонах) уздовж лінії фронту, вони також широко відчуються на решті території країни.

Сьогодні Уряд України робить безпрецедентні кроки для оптимізації ресурсів щодо підтримки фермерства. Залізничні перевізники роблять усе можливе, щоб експортувати українську сільськогосподарську продукцію та імпортувати необхідні ресурси додому. Є плани щодо скасування мит на імпорт сільськогосподарської продукції. Також вживаються заходи щодо здешевлення палива для посадкових і матеріально-технічних компаній. Одне лише це є величезною допомогою.

Ключові слова: криза, агросфера, аграрна криза, воєнний час, стан, тенденції, перспективи.

Olga GARAFONOVA

Doctor of Economics, Professor,
Kyiv National Economics University
named after Vadym Hetman, Ukraine;
ORCID ID: 0000-0002-4740-7057

Dmytro KOZLOVSKYI

Kyiv National Economics University
named after Vadym Hetman, Ukraine;
ORCID ID: 0000-0003-2522-7917

AGRARIAN CRISIS IN UKRAINE IN WAR TIME: STATUS, TRENDS AND OUTLOOK FOR CHANGES

The state, trends, and prospects for changes in the agrarian crisis in Ukraine in wartime conditions have been studied. Ukraine's agriculture is an important source of livelihood for approximately 13 million Ukrainians living in rural areas. Although about two-thirds of agricultural output is produced by enterprises, rural households produce about 32 percent.

The war's impact on the wider production system, characterized by disruption of value and supply chains and price volatility, had consequences for the rural population, highlighting their interdependence with the country's agricultural economy. Although the effects of the war are more visible in the oblasts (regions) along the front line, they are also widely felt in the rest of the country.

Today, the government of Ukraine is taking unprecedented steps to optimize resources to support farming. Railway carriers are doing everything possible to export Ukrainian agricultural products and import the necessary resources back home. There are plans to abolish duties on the import of agricultural products. Measures are also being taken to make fuel cheaper for landing and logistics companies. That alone is a huge help.

Keywords: crisis, agrosphere, agrarian crisis, wartime, condition, trends, prospects.

Постановка проблеми. 24 лютого 2023 року виповнився рік з дня російського вторгнення в Україну. Того дня російські війська різко загострили існуючий російсько-український конфлікт, розпочавши «спеціальну військову операцію» з метою захоплення

території України, включаючи столицю Київ. За рік після цього Україна протистояла вторгненню за допомогою європейських та американських союзників.

Війна завдала значної шкоди українському сільському господарству, зокрема у східних регіонах, які найбільше постраждали від бойових дій. За останніми оцінками Київської школи економіки було знищено понад 6,6 мільярдів доларів сільськогосподарської інфраструктури. Війна також суттєво обмежила можливості українських фермерів вирощувати та транспортувати свій урожай. За оцінками того ж джерела, війна призвела до додаткових непрямих витрат на сільське господарство на 36,2 мільярда доларів США, головним чином у вигляді втрати виробництва та вищих витрат на логістику для подальшого експорту сільськогосподарської продукції.

Сільське господарство України є важливим джерелом засобів до існування для приблизно 13 мільйонів українців, які проживають у сільській місцевості. Він також є основним постачальником продуктів харчування як для внутрішнього, так і для міжнародних ринків. До повномасштабного вторгнення Росії в лютому 2022 року на сільськогосподарський сектор України припадало 11 відсотків ВВП країни, майже 20 відсотків її робочої сили та майже 40 відсотків загального експорту, при цьому Україна була п'ятим за величиною експортером пшениці, четвертий за величиною експортер кукурудзи та третій за величиною експортер ріпаку. Таким чином, сильний і стабільний сільськогосподарський сектор в Україні є критично важливим для глобальної продовольчої безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан, тенденції та перспективи змін аграрної кризи в Україні в умовах воєнного часу. висвітлені в працях: Вдовенко Л. [1], Негрей М. & Трофімцева О. [2] Негрей М., Тараненко А. & Костенко І [3], Урба С. & Копитко М. [4], Фіщук І. [5]. Nchasi G., Mwashu C., Shaban M.M., Rwegasira R., Mallilah B., Chesco J., Volkova A., Mahmoud A. [6].

Мета статті – розглянути стан, тенденції та перспективи змін аграрної кризи в Україні в умовах воєнного часу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Війна – великий удар для української економіки. У березні-квітні 2022 року майже вся економіка країни падала найгіршими темпами:

80-90 % підприємств закрилися та занурилися у фінансовий колапс. Вторгнення Росії було надзвичайно руйнівним для сільськогосподарства України. Річний довоєнний експорт сільськогосподарської продукції становив 27,8 мільярда доларів США – 41 відсоток загального експорту країни [1]. Станом на червень 2022 року Продовольча та сільськогосподарська організація ООН підрахувала, що війна коштувала українському сільському господарству від 4 до 6 мільярдів доларів. Орієнтовна вартість лише заміни та ремонту пошкодженої сільськогосподарської техніки наразі оцінюється в 926,1 млн доларів США, або 2281 одиницю сільськогосподарської техніки. Крім того, вартість пошкоджених або знищених сховищ зерна оцінюється в 272 млн доларів, а вартість втраченої худоби становить близько 136 млн доларів. Виявляючи можливий вплив війни в Україні на продовольчу безпеку та навколишнє середовище, проведено оцінку сільськогосподарських площ, які ймовірно не будуть засіяні через військові дії, або ймовірно будуть тимчасово недоступними.

Таким чином, значна частина посівних площ окупована, частина з них фактично пошкоджена внаслідок бойових дій та забруднена продуктами вибуху, що робить ці землі непридатними для вирощування продовольчих культур. Російські окупаційні війська свідомо знищують сільськогосподарську техніку українців, посилюючи очікувану продовольчу кризу. Також наголошуємо, що навіть після звільнення окупованої території проведення посівної неможливе до повного розмінування.

Зона ризикованого землеробства в Україні, в якій неможливо провести посівну або недоступна, становить 202 600 квадратних кілометрів, це приблизно 34 % від загальної території України. Цю територію визначено на підставі комплексного картографічного зведення бойових дій та дислокації російсько-окупаційних військ від місцевих користувачів та з урахуванням буферної зони прифронтної території.

Наразі в зоні ризикованого землеробства в Україні знаходиться 110053,6 кв. км орних земель, що становить 30 % усіх орних земель країни (за картою землеустрою всього відведено 365389,1 кв. км таких земель). Для цього аналізу використано растрову карту ґрунтового покриття від Copernicus Global Land Service.

Рис. 1. Карта агроландшафтів України в контексті російської військової агресії

Темнішим кольором зображено агроландшафти України, які знаходяться в зоні ризикованого землеробства.

Джерело: [14]

Україна перебуває в умовах воєнного стану і буде пересилати вітчизняну продукцію споживачам всередині країни, тому вважаємо, що падіння експорту продовольчих товарів буде більш значним, ніж відсоток важкодоступних орних земель [7].

Цілеспрямовані дії Росії щодо скорочення аграрного потенціалу України – це, насамперед, удар по Європі, яка експортує понад 32 % всієї української сільськогосподарської продукції. І це може бути найбільш руйнівним для бідних країн і населення, яке не зможе дозволити собі нові ціни на продовольство. Масштабні бойові дії створюють прецедент у сучасній історії цивілізації – чи то в соціальному, культурному, економічному та освітньому вимірах, чи в балансі аграрної економіки та природи.

Згідно з глобальними макромоделями Trading Economics і очікуваннями аналітиків, ВВП від сільського господарства в Україні на кінець цього кварталу становитиме 108512,00 млн грн. Згідно з нашими економетричними моделями, у довгостроковій перспективі ВВП України від сільського господарства становитиме близько 134169,00 млн грн у 2024 році та 138194,00 млн грн у 2025 році.

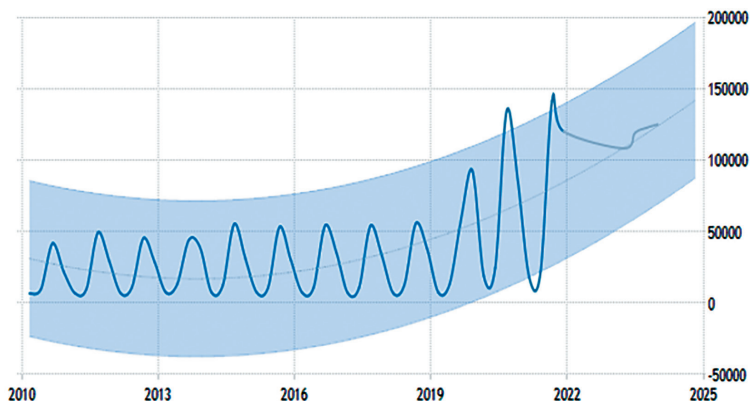

Рис. 2. Динаміка ВВП України від сільського господарства

Джерело: Міністерство аграрної політики та продовольства України, Держкомстат України

За інформацією Міністерства аграрної політики та продовольства України, у 2022 році збір основних видів зернових (кукурудзи, пшениці та ячменю) та олійних культур (соняшнику, сої та ріпаку) склав майже 65 млн тонн, що на майже на 40 % менше, ніж у попередньому році (рис. 3).

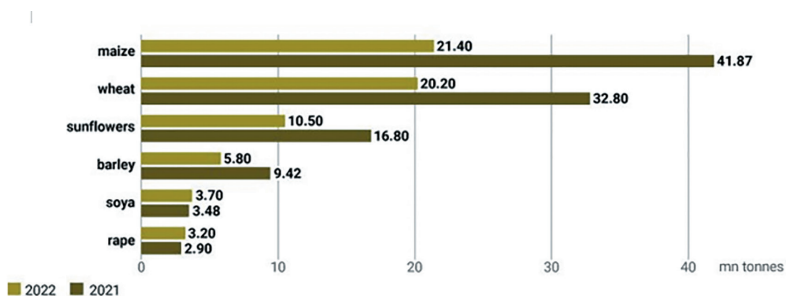

Рис. 3. Розміри врожаю основних зернових та олійних культур України у 2021 та 2022 роках

Джерело: Міністерство аграрної політики та продовольства України, Держкомстат України

Однак це значне зниження виробництва мало лише обмежений вплив на експорт цих категорій продуктів, який минулого року склав майже 60 мільйонів тонн (-13 % р/р, рис. 4), частково через продаж запасів з 2021 року. За оцінками міністерства, посівні площі в 2023 році скоротяться порівняно з 2021 роком приблизно на 7 млн га (24 %), з 29 млн га до 22 млн га.

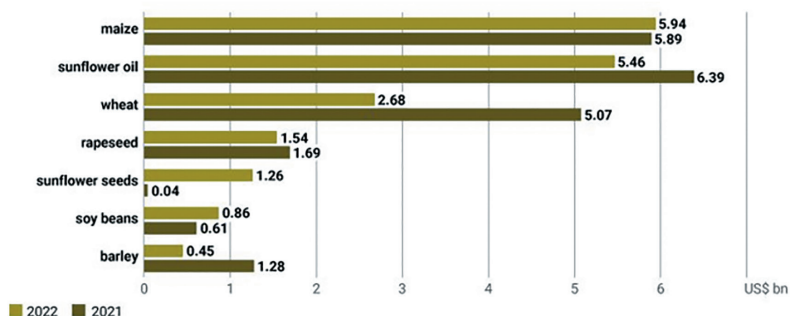

Рис. 4. Вартісний обсяг експорту основних видів сільськогосподарської продукції України у 2021 та 2022 роках

Джерело: Митна служба України

Прогнози щодо врожаю зернових цього року передбачають падіння приблизно на 15 % до 46 млн тонн. Менший урожай у 2022 році був зумовлений низкою факторів, найголовнішим з яких є російське вторгнення. Російські війська окупували частину країни та замінували поля, що ускладнювало або унеможливило збір урожаю. Ще однією причиною стали гірші, ніж зазвичай, погодні умови [8]. Слід також підкреслити, що 2021 рік став найвищим урожаем за всю історію незалежної України, тому скорочення виробництва виглядає таким тривожним.

Найбільше зниження торкнулося відносно дешевих експортних видів, зокрема кукурудзи. Це було на межі навіть прибутку: на кінець 2022 року на полях було ще до 19 % кукурудзи, а на початок лютого цього року – 9 %. Водночас урожай більш дорогих порід, таких як ріпак і соя, справді зріс. Це сталося через зростання витрат на транспортування, логістику та страхування, пов'язаних

з експортом продукції – як через три доступні чорноморські порти (у рамках так званого зернового коридору), так і наземним транспортом через кордон з ЄС. Усе вказує на те, що цьогорічний урожай продовжить падати, хоча це не вплине на продовольчу безпеку України, оскільки більшість сільськогосподарської продукції роками екпортується [9–11].

Таблиця 1. План виробництва основних видів сільськогосподарських культур в Україні за роками 2022/2023 рр.

Культури	Середнє значення за 5 років (2017-2021) (1000 тонн)	2021/22 (1000 тонн)	2022/23 (1000 тонн)	% змін 2022-23/сер
Кукурудза	33,646	42,126	27,000	-20
Пшениця	27,927	33,007	21,000	-25
Насіння соняшнику	15,360	17,500	10,400	-32
Ячмінь	8,739	9,923	6,100	-30
Ріпак	2,859	3,015	3,500	22
Соеві боби	4,023	3,800	3,200	-21
Пшоно	163	214	275	69
Сорго	170	173	100	-41
Рис	39	32	3	-92

Джерело: <https://ipad.fas.usda.gov/countrysummary/default.aspx?id=UP>

У 2023 році варто очікувати значного сповільнення продажів зернових за кордоном. Ця тенденція в першу чергу торкнеться менш прибуткових видів, особливо кукурудзи. Варто зазначити, що експорт останнього у 2022 році був вищим (25 млн тонн), ніж виробництво (21,4 млн тонн), оскільки (як уже зазначалося) були також реалізовані запаси, накопичені в попередньому році. Також можна припустити, що поставки олії та олійних культур за кордон залишаться на рівні минулого року або навіть зростуть. Незважаючи на це, падіння доходів від реалізації агропродовольчої продукції, яка у 2022 році становила понад половину всього експорту

(у 2021 році вона формувала 10 % ВВП України), болісно позначить-ся на економіці країни.

Висновки та пропозиції. Війна – великий удар для української економіки. У березні-квітні 2022 року майже вся економіка країни падала найгіршими темпами: 80-90 % підприємств закрилися та занурилися у фінансовий колапс. Але, на диво, економічна діяльність в Україні була значно меншою. Аграрний сектор не став винятком, до того ж, згідно зі звітами за 2022 рік, саме агропромисловий комплекс став одним із головних опор української економіки.

Проте поведінка ринку у 2022 році значною мірою визначалася позитивними тенденціями 2021 року. Але у 2023-2025 роках урожай зернових та олійних культур і експорт будуть перебувати під тиском інших і значно більш диверсифікованих факторів. Це змінить поведінку як внутрішнього, так і світового ринків, рішення фермерів, трейдерів, логістичних компаній. Нові гравці, нові проекти та нові бар'єри впливають на майбутнє агросектору України, майбутнє харчової промисловості та шляхів логістики.

Щоб бізнес працював і приносив прибуток – для цього вже недостатньо просто засіяти площу соняшником і чекати, поки закінчиться війна. Тепер необхідно створити нову стратегію для вашого бізнесу з урахуванням ключових факторів, яка, як очікується, буде формувати інвестиційні рішення в найближчі роки.

© **Гарафонова О.І, Козловський Д.О., 2023**

ЛІТЕРАТУРА

1. Вдовенко, Л. (2022). Інструменти державної фінансової підтримки аграрного сектора в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*, (44). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-82>.

2. Негрей, М. В., & Трофімцева, О. В. (2022). Аналіз функціонування аграрного сектору України в умовах війни. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Економічна»*, (102), С. 49–56. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-102-06>.

3. Негрей, М., Тараненко, А., & Костенко, І. (2022). Аграрний сектор України в умовах війни: Проблеми та перспективи. *Економіка та суспільство*, (40). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-38>.

4. Урба, С. І., & Копитко, М. І. (2022). Зміцнення продовольчої безпеки як інструмент реалізації потенціалу конкурентоспроможного розвитку суб'єктів аграрного сектору в системі економічної безпеки України. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*, (5). <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-5-03-07>.
5. Фіщук, І. О. (2022). Статистичний аналіз експорту продукції аграрного сектору економіки України. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*, (5). <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-5-03-03>.
6. Nchasi G, Mwashwa C, Shaban MM, Rwegasira R, Mallilah B, Chesco J, Volkova A, Mahmoud A. Ukraine's triple emergency: Food crisis amid conflicts and COVID-19 pandemic. *Health Sci Rep.* 2022 Oct 7;5(6): e862. doi: 10.1002/hsr.2.862. PMID: 36248349; PMCID: PMC9547114.
7. Міністерство аграрної політики і продовольства України: офіційний веб-сайт. URL: <https://minagro.gov.ua>.
8. Сільське господарство України в умовах воєнного стану: уроки для суспільства і політиків. URL: <https://www.nas.gov.ua/EN/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9288>.
9. Janzen, J. «Agricultural Commodity Markets Reaction to the Ukraine-Russia Conflict.» *farmdoc daily* (12):30, Department of Agricultural and Consumer Economics, University of Illinois at Urbana-Champaign, March 7, 2022.
10. Langemeier, M. «International Benchmarks for Wheat Production» *farmdoc daily* (11):109, Department of Agricultural and Consumer Economics, University of Illinois at Urbana-Champaign, July 21, 2021.
11. Langemeier, M. and L. Zhou. «International Benchmarks for Corn Production» *farmdoc daily* (12):29, Department of Agricultural and Consumer Economics, University of Illinois at Urbana-Champaign, March 4, 2022.
12. Paulson, N., J. Janzen, C. Zulauf, K. Swanson and G. Schnitkey. «Revisiting Ukraine, Russia, and Agricultural Commodity Markets.» *farmdoc daily* (12):27, Department of Agricultural and Consumer Economics, University of Illinois at Urbana-Champaign, February 28, 2022.
13. Sowell, A., B. Swearingen, and A. Williams. «Wheat Outlook: January 2023.» WHS-23a, USDA, Economic Research Service, January 17, 2023. <https://www.ers.usda.gov/webdocs/outlooks/105619/whs-23a.pdf?v=8911>.
14. Almost a third part of Ukrainian crops could be abandoned or inaccessible <https://uncg.org.ua/en/almost-a-third-ua-crops/>.

REFERENCES

1. Vdovenko, L. (2022). Instrumenty derzhavnoi finansovoi pidtrymky ahrannoho sektora v umovakh voiennoho stanu. *Ekonomika ta suspilstvo*, (44). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-82>.
2. Nehrei, M. V., & Trofimtseva, O. V. (2022). Analiz funktsionuvannia ahrannoho sektoru Ukrainy v umovakh viiny. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina seriia «Ekonomichna»*, (102), pp. 49-56. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-102-06>.
3. Nehrei, M., Taranenko, A., & Kostenko, I. (2022). Ahrarnyi sektor Ukrainy v umovakh viiny: Problemy ta perspektyvy. *Ekonomika ta suspilstvo*, (40). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-38>.
4. Urba, S. I., & Kopytko, M. I. (2022). Zmitsnennia prodovolchoi bezpeky yak instrument realizatsii potentsialu konkurentospromozhnoho rozvytku subiektiv ahrannoho sektoru v systemi ekonomichnoi bezpeky Ukrainy. *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriia: ekonomika ta upravlinnia*, (5). <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-5-03-07>.
5. Fishchuk, I. O. (2022). Statystychnyi analiz eksportu produktsii ahrannoho sektoru ekonomiky Ukrainy. *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriia: ekonomika ta upravlinnia*, (5). <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-5-03-03>.
6. Nchasi G, Mwashia C, Shaban MM, Rwegasira R, Mallilah B, Chesco J, Volkova A, Mahmoud A. Ukraines triple emergency: Food crisis amid conflicts and COVID-19 pandemic. *Health Sci Rep.* 2022 Oct 7;5(6): e862. doi: 10.1002/hsr2.862. PMID: 36248349; PMCID: PMC9547114.
7. Ministerstvo ahrarnoi polityky i prodovolstva Ukrainy: ofitsiinyi veb-sait. URL: <https://minagro.gov.ua>.
8. Silske gospodarstvo Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: uroky dlia suspilstva i politykiv. URL: <https://www.nas.gov.ua/EN/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9288>.
9. Janzen, J. «Agricultural Commodity Markets Reaction to the Ukraine-Russia Conflict.» *farmdoc daily* (12):30, Department of Agricultural and Consumer Economics, University of Illinois at Urbana-Champaign, March 7, 2022.
10. Langemeier, M. «International Benchmarks for Wheat Production» *farmdoc daily* (11):109, Department of Agricultural and Consumer Economics, University of Illinois at Urbana-Champaign, July 21, 2021.
11. Langemeier, M. and L. Zhou. «International Benchmarks for Corn Production» *farmdoc daily* (12):29, Department of Agricultural and Consumer Economics, University of Illinois at Urbana-Champaign, March 4, 2022.

12. Paulson, N., J. Janzen, C. Zulauf, K. Swanson and G. Schnitkey. «Revisiting Ukraine, Russia, and Agricultural Commodity Markets.» farmdoc daily (12):27, Department of Agricultural and Consumer Economics, University of Illinois at Urbana-Champaign, February 28, 2022.

13. Sowell, A., B. Swearingen, and A. Williams. «Wheat Outlook: January 2023.» WHS-23a, USDA, Economic Research Service, January 17, 2023. <https://www.ers.usda.gov/webdocs/outlooks/105619/whs-23a.pdf?v=8911>.

14. Almost a third part of Ukrainian crops could be abandoned or inaccessible <https://uncg.org.ua/en/almost-a-third-ua-crops/>.

СТАТТЯ НАДІЙШЛА ДО РЕДАКЦІЇ 28.02.2023